

Peripetie zákonné ochrany památek za první republiky

Michal NOVOTNÝ

ANOTACE: Začátek a konec tzv. první československé republiky vymezují dva historické milníky se stále aktuálním emocionálním významem pro českou (méně již pro československou) identitu: státotvorný 28. říjen 1918 a bolestná mnichovská dohoda 29. září 1938, předznamenávající tragické události následujících let. Období mezi těmito událostmi můžeme vnímat jako pokus mladého státu spravovat po předchozí politické závislosti na rakouské Vídni (či maďarské Budapešti) své vlastní záležitosti samostatně. Součástí této snahy byla i otázka ochrany památek. Přes počáteční naděje se však nová politická reprezentace neztotožnila s touto ideou natolik, aby byla legislativní snaha ochránců památek zakončena přijetím památkového zákona, tedy právního předpisu, od kterého se očekávalo, že bude nejen výslovně deklarovat zájem státu na ochraně památek, ale vyjasní také existenci a pravomoci památkových institucí. Následující text se na příkladu vybraných legislativních snah zamýšlí nad postavením památkové péče v tehdejší společnosti.

Zájem o prvorepublikovou památkovou péči má více motivací. Petr Štoncner ve svém průkopnickém souboru textů uveřejněných v tomto časopise mezi lety 2004–2006 odmytizoval přežívající idealizované představy o meziválečné památkové péči, když s odkazem na informace z archivních dokumentů poukázal na nedostatečné personální a finanční zabezpečení památkových úřadů a na jejich vratký právní základ.¹ Kristina Uhlíková sledovala v období mezi světovými válkami část života pro památkovou péči neopomenutelné osobnosti, historika umění Zdeňka Wirtha, a potvrdila jeho rozhodující vliv na organizaci památkové péče v tehdejší Československu.² Ještě dříve se Ivo Hlobil ve svých textech o Vincenci Kramářovi, Václavu Wagnerovi a Vojtěchu Birnbaumovi zabýval teoretickými úvahami těchto osobností české památkové péče.³ Tentýž autor ve zhuštěné formě již před listopadem 1989 prozkoumal a zdůraznil myšlenkový odkaz prvorepublikové památkové péče při uznání historických měst jako uměleckých děl zasluhujících si svébytnou ochranu zaštitěnou právními předpisy.⁴

Jednou z cest, jak se dozvědět více o postavení památkové péče v tehdejší společnosti, může být sledování právních předpisů k ochraně památek nebo legislativního snažení, které ke schválení právních předpisů směřuje. Mohlo by se zdát, že studium památkových předpisů v období první republiky není příliš vděčné téma, vzhledem k již dostatečně známému faktu, že první památkový zákon přijalo Československo až mimo sledované období, v roce 1958. Z archivních dokumentů však vyplývá, že stejně jako se projevovala nespokojenost s nedostatečnou právní úpravou ochrany památek, ať už v kruzích odborných či v širší veřejnosti, existovala na druhé straně i snaha o sepsání

a prosazení památkového zákona, byť s různou mírou intenzity. Mezi archivními dokumenty nalezneme množství dokladů o legislativní aktivitě osvětového odboru ministerstva školství a národní osvěty (dále jen MŠANO), ale i stížnosti, memoranda, rezoluce a provolání spolků, odborných společností i politiků volajících po přijetí památkového zákona. Při absenci památkového zákona je právě existence těchto a dalších dokumentů cenným dokladem o schopnosti tehdejší památkové péče formulovat zásady, myšlenky a ideály oboru i obrazem vnímání památkové péče u laické i poučené veřejnosti.

Tento text si výběrově všímá návrhů právních předpisů (včetně ohlasů na ně) vzniklých od počátku republiky až po první verzi návrhu zákona o památkách v roce 1931. A to navzdory tomu, že tyto předpisy nikdy nenabýly účinnosti, nedostaly se k projednání do parlamentu a z nemalé části mohou být pokládány v dobovém i současném kontextu za bizarní. Význam jejich připomenutí spočívá v přesvědčení, že odrážejí dobově podmíněný způsob řešení věčného napětí mezi zájmem o ochranu jistého segmentu hmotného kulturního dědictví a neochotou připustit ve jménu tohoto zájmu zásahy do soukromého vlastnictví. Do jisté míry mohou být tyto problémy a zmiňované argumenty blízké i naší současnosti. Pro podrobný popis vývoje přípravy zákona o památkách je však nutné odkázat na výše citované publikace.

Kontinuita, nebo diskontinuita památkové péče?

Pro výchozí situaci české, pohledem Zdeňka Wirtha důsledně československé památkové péče ke dni prohlášení samostatnosti je charakteristická podivná směs kontinuity a diskon-

tinuity vůči předchozímu období habsburského Rakouska. Étos republiky jako mladého pokrokového demokratického státu vymezujícího se proti centralistické politice rakouského mocnářství se v oblasti památkové péče projevoval v komplikovaném vztahu k vídeňské Ústřední komisi pro výzkum a zachování uměleckých a historických památek (název, pod kterým tato instituce fungovala do roku 1911), která prostřednictvím dobrovolných konzervátorů a později památkového úřadu působila na dění v českých zemích. Vztah se odehrával na široké škále postojů od respektu k despektu: zatímco Karel Chytil se s úlevou rozloučil s „Denkmalamtem“ jako zastaralým a centralistickým orgánem v rámci Ústřední komise,⁵ Zdeněk Wirth vybalancoval veskrze negativní obraz důrazem na její odborný význam po reorganizaci uskutečněné Maxem Dvořákem v roce

■ Poznámky

1 Z více článků publikovaných během let 2004–2006 zejm.: Petr Štoncner, Příspěvek k dějinám památkové péče v letech 1918–1938, část 1. – Vznik nové organizace státní památkové péče v roce 1918, *Zprávy památkové péče* LXIV, 2004, s. 426–429. – Idem, Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918–1938, část 4. – Snahy o vydání památkového zákona, *Zprávy památkové péče* LXV, 2005, s. 246–252.

2 Kristina Uhlíková, Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939), Praha 2010.

3 Dříve publikované příspěvky nově – Ivo Hlobil, *Na základech konzervativní teorie české památkové péče*, ed. Marek Perůtka, Praha 2008.

4 Ivo Hlobil, *Teorie městských památkových rezervací*, Praha 1985.

5 Karel Chytil, Finis vídeňského Denkmalamtu, *Cesta I*, 1919, č. 29, 4. 1., s. 794–796.

1911.⁶ Později již Jan Dvořák, právník a Wirthův spolupracovník na MŠANO, víceméně obdivně konstatuje její pokrokovost.⁷ Faktem zůstává, že zákonem č. 11/1918 Sb. z. a n., tzv. recepční normou, převzal nový československý stát všechny dosavadní zákony a nařízení rakouské monarchie.⁸ Právní kontinuita zaručila novému systému památkové péče institucionální kontinuitu, která v případě zemského památkového úřadu (přejmenovaného na Státní památkový úřad) znamenala i kontinuitu personální (v čele české sekce zůstal i nadále Luboš Jeřábek, obdobně tak Rudolf Höning Schmid v sekci německé).

Právní kontinuita však byla poměrně vratká a památkové úřady se setkávaly se zpochybňováním své existence po celou dobu trvání první republiky. Například v roce 1920 připomíná Wirth „zemskému konservátoru v Praze“ Lubošovi Jeřábkovi skutečnost, že „není tedy po právu zemských památkových úřadů. [...] Bylo by tudíž zříditi a organisovati úřad vlastně dosud neexistující a tedy nový“.⁹ Ustanovení nových památkových úřadů však dle Wirtha doprovázelo nebezpečí, že z politických důvodů by i v nových úřadech byly zachovány dvě národnostní sekce. Zachování dosavadního provizoria se zdálo Wirthovi důležité i kvůli plánovanému vybudování jednotné organizace „památkové služby“ společně se Slovenskem.

Právní kontinuita se týkala i MŠANO, jehož „osvětový odbor“ převzal pravomoci rakouské Ústřední komise a Státního úřadu pro památky, jeho činnost však charakterizuje spíše personální a ideová diskontinuita. Wirth, respektovaný odborník, se stal státním úředníkem – nejprve vedoucím části oddělení pro ochranu památek, muzejnictví a archeologie, po roce 1920 vedoucím celého „památkového“ oddělení osvětového odboru MŠANO (přibyla oblast knihovnictví a archivnictví), od roku 1923 pak vedoucím celého osvětového odboru MŠANO.¹⁰ Právě osvětový odbor se měl později stát ohniskem legislativních snah o památkový zákon.

Ač se Wirthova úloha zdá i nadále jako zásadní, zmiňme jeho nejbližší kolegy právníky, se kterými se podílel na legislativních přípravách: zejména Jana Dvořáka (v roce 1923 vystřídal Wirtha v pozici vedoucího památkového oddělení MŠANO)¹¹ a Jana Emlera. Oba byli zároveň členy Klubu Za starou Prahu. Autorem konečné verze návrhu zákona z roku 1934 se stal Václav Paleček, přednosta legislativního oddělení MŠANO.¹²

Pro pochopení atmosféry, ve které Wirth a jeho kolegové připravovali legislativní návrhy, je důležité zmínit ve třech bodech aspekty, které jejich činnost determinovaly. Za prvé,

Obr. 1. Zdeněk Wirth (1878–1961), historik umění, vysoký státní úředník, člen Klubu Za starou Prahu, kolem roku 1930. Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, sbírka Stanislava Wirtha.

MŠANO, v rámci něhož byl osvětový odbor zařazen, vzniklo jako zcela nový úřad, „nezorádná novina státní správy“.¹³ František Drtina, státní tajemník (a profesor filozofie) tu prosazoval koncept „odbornictví“, dle něž měli hlavní slovo meritorně vzdělaní úředníci, zatímco právníci měli dát obsahu úředních dokumentů patřičnou formu. Wirthovi, zdá se, tento způsob vyhovoval, neboť v něm viděl, i přes riziko „byrokratického diletantismu“, účinný prostředek proti „ochotnictví“ (narážka na dobrovolné konzervátory vídeňské Ústřední komise), přispívající ke „zvědečtění agendy“.¹⁴ Za druhé, osvětový odbor stál stranou hlavní činnosti MŠANO. I to je možno pokládat za jeden z důvodů, proč se památkový zákon nikdy nestal prioritou ministerstva. Na druhou stranu tato pozice poskytovala Wirthovi určitou volnost hraničící s pozicí ministra, přitom mu však zaručovala, jak se později projevilo, stabilitu úřednického místa.¹⁵ Za třetí, osvětový odbor v sobě soustřeďoval celou oblast „monumentiky“ (pojem Iva Hlobila, zahrnující syntézu oborů zabývajících se památkami, jak in situ, tak v muzeích, archivech a knihovnách) a zároveň mimoškolní vědu. Po roce 1923, kdy se Wirth stal oficiálně vedoucím tohoto odboru,¹⁶ tak byl vystaven praktickým problémům a koncepčním úkolům ochrany památek v celé její šíři a snad proto cítil jako povinnost připra-

■ Poznámky

⁶ Zdeněk Wirth, Organizace ministerstva školství a národní osvěty Československé republiky (I. Všeobecné poznámky), *Umění* I, 1921, s. 247.

⁷ „Rakouské instituce památkové, reorganizované nedlouho před vznikem světové války, byly na svou dobu z nejmmodernějších v Evropě.“ Jan Dvořák, Památka a její ochrana, in: Otto Placht – František Havelka (edd.), *Příručka školské a osvětové správy*, Praha 1934, s. 1614.

⁸ Čl. 2 zákona č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu československého: „Veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti.“

⁹ Koncept dopisu adresovaného „zemskému konservátorovi Lubošovi Jeřábkovi“ ze dne 21. 4. 1920, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-4, sv. 1.

¹⁰ Podrobně Uhlíková (pozn. 2), s. 65.

¹¹ Ibidem, s. 67. Na rozdíl od Emlera byl Dvořák při zahájení prací na památkovém zákoně dle vlastních slov „v oboru památkovém naprostým nováčkem“. Koncept textu ze 6. 1. 1925 nadepsaný K č. 10571/24 přes, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

1

vit předpis na ochranu památek komplexně. Původním záměrem přitom bylo vytvořit pro tento rozsah činností dokonce samostatný úřad – ministerstvo.¹⁷

Regulace vývozu památek – akutní problém nového státu

Prvním zákonem soustřeďujícím se na ochranu památek se stal den po vyhlášení sa-

¹² Paleček působil jako právník od roku 1921 na MŠANO, od roku 1926 jako přednosta legislativního oddělení. Heslo Václav Paleček, in: *Masarykův slovník naučný*, Díl V., N–Q, Praha 1931, s. 474. Věnoval se také patrnému právu a dle autora nekrologu mezi jeho hlavní záliby patřily právní filozofie a vyšší matematika: Gustav Hrejsa, Za JUDrem Václavem Palečkem, *Právník* LXX, 1935, s. 347–348.

¹³ Wirth (pozn. 6), s. 248.

¹⁴ Ibidem. Viz také Otakar Sommer, Zdeněk Wirth a veřejná správa, *Umění* XI, 1938, s. 311: „Drtina požadoval pro úřad, svěřený jeho organizaci, úřednictvo odborné. Kladl při tom odborníky proti právníkům.“ Srovnaj soudobý oponentní pohled právníka: Cyril Horáček, O „zodbornění“ úřadů, *Právník* LVIII, 1919, č. 2, s. 33–37.

¹⁵ Na MŠANO působil v pozici vedoucího osvětového odboru až do roku 1938.

¹⁶ Uhlíková upozorňuje, že nepominutelnou autoritou byl již snad od roku 1920. Viz Uhlíková (pozn. 2), s. 68.

¹⁷ Dvořák (pozn. 7), s. 1620: „kulturní komise Národního výboru počátkem listopadu 1918 pod č. 39 doporučovala, aby byl zřízen státní úřad národní osvěty, jemuž by přislušelo rozhodovati o těchto věcech: péče o umělecký, historický a duševní majetek český doma i v cizině (muzea, obrazárny, sbírky plastik, sbírky grafik, archivy a knihovny, umělecké školství, ochrana památek, státní památkový úřad, soupis památek, dohled na soukromé sbírky).“

mostatnosti sepsaný a 30. října 1918 Národním shromážděním vyhlášený stručný zákon č. 13/1918 Sb. z. a n., zakazující vývoz uměleckých památek do zahraničí.¹⁸ Okolnosti vzniku jsou už celkem známy. Dle Kamila Novotného vznikl zákon na popud Zdeňka Wirtha, paragrafované znění vypracoval budoucí ministr financí Alois Rašín.¹⁹ Rychlost, se kterou byl přijat, lze přisoudit naléhavé potřebě nového státu ochránit rozsáhlé umělecké sbírky a také připravenosti zdejšího památkářského prostředí.²⁰ Jeho stručnost však byla pro pozdější aplikaci nedostatečná, jak upozorňoval MŠANO už v listopadu 1918 Jeřábek.²¹

Podrobně se právní regulací vývozu památek zabýval v roce 1919 historik umění a právník Jan Hofman. Potřebu regulace této oblasti odůvodnil ze tří hledisek: „s hlediska vědy co materiál studijní, s hlediska obecné osvěty co zdroj estetického požitku a s hlediska mravního co výsledek tvořivosti předků a dědictví po nich.“²² Vědecký důvod přitom vyzdvihuje a demonstruje na příkladu listiny, která vznikla na území státu a je součástí většího celku (tehdy aktuální otázky návratu „bohemic“). Požadavek na její setrvání v zemi není pro něj „prostým egoismem“, ale „obecným zájmem vědy“.²³ Snaha zachovat památky v místě nebo alespoň v oblasti jejich vzniku je pokrokovější než jejich přemístování a hromadění ve velkých světových muzeích. Preference vědeckých (odborných) souvislostí vedou Hofmana i k úvahám o nalezení vhodného určování hranic oblastí, které by památky neměly překračovat: při preferenci odborného hlediska jsou dle něj vhodnější hranice oblastí kulturních (kulturní památky) nebo geografických (přírodní památky), uznává však nakonec, že nejednoznačné vymezení těchto hranic v praxi, podléhající „subjektivnímu vědeckému názoru“, by znemožnilo naplnit účel zákona. Smiřuje se tedy s kodifikací hranic administrativních.

Původně stručný předpis operativně reagující na akutní situaci v popřevratovém chaosu byl již o rok později podroben kritice z právnických kruhů. Zdeněk Tlamič²⁴ si klade otázky, kdo má kompetence k vyšetřování a ukládání pokut, co se má stát s památkou vyvezenou z republiky, může-li neoprávněně vyvezená památka propadnout státu nebo jaký má být osud památky, je-li tato součástí dědictví. Nedostatečným se mu jeví samotný pojem památky: „není nijak vymezeno, co za uměleckou památku nebo historickou sluší považovati.“²⁵ Zahrnuje pojem historická památka i památku předhistorickou?

O upřesnění pojmu památky se pokusil návrh prováděcího nařízení z 12. dubna 1919.²⁶ Uměleckou a historickou památkou a pramenem měly být „všecky umělecké předměty do

polovice XIX. století: obrazy, plastiky všeho druhu i výrobky řemeslné ze všech materiálů, jako z kovů drahých i méně ušlechtilých, ze skla, hlíny, kůže, z drahokamů i polodrahokamů, tkaniny všeho druhu, dále všechny listiny a rukopisy, tisky“.²⁷ Rozhodovalo tedy stáří předmětu, resp. datum jeho vzniku. Předměty se stávaly chráněnými památkami *ex lege* (ze zákona, bez prohlašování státní autoritou). Nelegálně vyvezené předměty měly propadnout „ve prospěch státních ústavů museálních“. Ukládáním pokuty kupodivu nechtěli tvůrci předpisu pověřit památkový úřad, nýbrž politický (dnešní terminologií zřejmě „obecní“) úřad, ten si však měl v této věci vyžádat odhad odborníka. I v ostatních případech měly politické úřady postupovat dle posudků „profesorů, učitelů, správců muzeí, archivářů a sběratelů“.²⁸

O posunu v legislativní citlivosti právních norem svědčí skutečnost, že po roce 1927 MŠANO, po upozornění ministerstvem vnitra na možné zpochybnění legality tohoto předpisu s ohledem na striktní judikaturu Nejvyššího správního soudu, připravilo zcela nový (nikdy však neschválený) zákon regulující vývoz památek. Návrh upřesnil široký pojem památky s odkazem na státní kulturní zájmy: „předměty, vytvořené buď přírodou nebo rukou lidskou, anebo přírodou i rukou lidskou společně, které po stránce umělecké, historické anebo vědecké mají pro Československou republiku takovou cenu, že jejich udržení v hranicích republiky je v kulturním zájmu státu“²⁹ a určil i kritérium stáří – alespoň 40 let, přičemž poněkud zmatečně zároveň u vzácných rostlin a zvířectva měla rozhodovat hodnota vědecká a u „nových předmětů umělecké ceny“ hodnota umělecká. Povolení měly vydávat památkové úřady.

Anketa o zásadách památkového zákona

Vedle těchto snah o dílčí úpravu ochrany památek se už od vzniku republiky pokládalo všeobecně za nutné a samozřejmé, že památková péče v novém státě potřebuje památkový zákon. Optimismus panující při budování nového státu navázal na volání poučené veřejnosti po památkovém zákoně z předcházejícího období.

Snad první popřevratovou výzvou k přijetí památkového zákona je dopis Komise pro soupis a ochranu historických a uměleckých památek královského hlavního města Prahy z 31. října 1918 adresovaný Národnímu výboru. Autor, historik umění Karel Chytil, v něm navrhoval, aby nově zřízený památkový úřad s celostátní působností vypracoval návrh zákona o ochraně památek, a to pro všechny druhy vlastnictví: státní, zemské, městské, obecní, církevní, fideikomisní, osob právnických i soukromých osob.³⁰

Podobný požadavek zazněl v návrhu poslanců Aloise Jirásky³¹ a dalších na „organizaci úřední ochrany památek v republice československé“ ze dne 4. prosince 1918. Nově vytvořený památkový úřad měl vypracovat návrh zákona zahrnující ochranu všech památek (mimo archeologických), regulaci obchodu s památkami a úpravu stavebních předpisů ve městech (stavební řády). Zemské památkové úřady (pro každou zemi jeden) by vydávaly dobrozdání (posudky) ke změnám na památkách. Zajímavým způsobem se návrh vyrovnával s oprávněním zasahovat do soukromého vlastnictví: povinnost vyžádat si dobrozdání se týkala pouze případů, kdy by důsledky změn na památkách byly viditelné z veřejných prostranství.³²

Konkrétní krok k zahájení přípravy památkového zákona osvětovým odborem ministerstva

■ Poznámky

18 Zákon (nařízení) č. 13/1918 Sb. z. a n. obsahoval čtyři věty a nebyl členěn na paragrafy. Začínal tímto ustanovením: „Všechny umělecké a historické památky jsou pod ochranou Národního výboru a jeho orgánů. Vývoz jejich a zavlečení je zakázáno.“

19 Kamil Novotný, Zdeněk Wirth v Ministerstvu školství a národní osvěty, *Zprávy památkové péče* II, 1938, s. 118.

20 Dle Kamila Novotného se na jeho přípravě pracovalo už v předcházejícím období. Kamil Novotný, *Ochrana památek, Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze* XXVII, 1919, s. 63. Dále: Idem (pozn. 19), s. 118.

21 Doporučuje stanovit v prováděcím nařízení bližší postup – pomůcku pro celníky. Dopis Luboše Jeřábka adresovaný MŠANO dne 22. listopadu 1918, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

22 Jan Hofman, O Zákonu proti vývozu památek, *Cesta I*, 1919, č. 28, s. 654–655.

23 Ibidem.

24 Zdeněk Tlamič, O ochraně památek, *Právník* LVIII, 1919, č. 2, s. 61–63.

25 Ibidem.

26 Návrh prováděcího nařízení k zákonu č. 13/1918. ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

27 Ibidem.

28 Ibidem.

29 Návrh zákona o zákazu vývozu památek z 8. 8. 1927, vyhotovený Janem Dvořákem, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

30 Dopis Komise pro soupis a ochranu historických a uměleckých památek královského hlavního města Prahy adresovaný Předsednictvu národního výboru československého státu ze dne 31. října 1918, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-4, sv. 1.

31 Alois Jirásek, Návrh Aloise Jirásky a soudruhů na organizaci úřední ochrany památek v republice československé ze 4. prosince 1918, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-4, sv. 1.

32 Ibidem.

Zasedání Národního shromáždění československého roku 1918.

Tisk **130.**

Návrh

Aloise Jiráska a soudruhů

na organizaci úřední ochrany památek v republice československé.

Roku 1912 zřízen byl v Praze a. k. zemský konservatorát (později památkový úřad), rozdělený na dvě vzájemně zcela oddělené sekce, českou a německou, jako expositury státního památkového úřadu ve Vídni. Prohlášením československé republiky nastává nutnost, upravit ze základu úřední ochranu památek, ježto česká sekce není organizována tak, aby mohla řídit ochranu památek i na Moravě, jež podléhala přímo Vídni, a na Slovensku, kde nebylo vůbec podobné organizace. Německá sekce uznávající Německé Rakousko uchovala si svoji závislost na Vídni.

Moderní ochrana památek není již záležitostí ryze technickou, jak tomu bylo v 19. století — což vedlo k restauracím rázu Karlštejna, Kutné Hory a pod. — nýbrž je podložena filosofickým názorem a výsledky bádání vědeckého. Předmětem moderní ochrany památek jsou nejen památky umělecké a historické (architektura, sochařství, malířství), nýbrž i památky lidového umění (stavby, kroje atd.), památky přírodní a ochrana domoviny, jež často souvisí navzájem tak úzce, že dělení jejich je značně obtížné. Naproti tomu ochranu památek prehistorických, jako památek ukrytých v zemi a neživých, doporučovalo by se přičlenit k ústřednímu ústavu, který bude mít přiděleny musejní památky, tedy budoucímu ústřednímu státnímu muzeu.

Proto doporučovalo by se zřídit při mini-

sterstvu školství a národní osvěty státní památkový úřad, složený z rovnocenných úředníků vědeckých (historika umění, národopisce a přírodopisce) a praktických (architekta, sochaře a malíře). Úředníci vědeckí musí se vykázáti příslušnou odbornou kvalifikací (dějiny umění, národopis, přírodní vědy), úředníci praktičtí absolvováním odborných učelí a praktickými zkušenostmi. Těchto šest úředníků — generálních konservátorů — tvořilo by kolegium, v jehož čele by stál, jež by zastupoval na venek a jehož agendu by řídil vždy jeden z těchto šesti úředníků, od ostatních na jeden rok volený.

Úkolem ústředního památkového úřadu by bylo:

1. Dbáti o to, aby ochrana památek v celém státě byla na současně vyšší vědy i techniky.

2. Vypracovati návrhy zákona, nařízení i prováděcích předpisů v oboru ochrany památek (zákon na ochranu všech památek, spadajících do kompetence tohoto úřadu, nařízení o kontrole obchodu s památkami, ustanovení stavebního řádu, pokud se dotýkají stavby měst, vesnic v celku i jednotlivostech atd.).

3. Vypracovati přesné instrukce pro veškerou úřední státní službu při ochraně památek.

Obr. 2. Návrh poslanců Aloise Jiráska a dalších na „organizaci úřední ochrany památek v republice československé“ ze dne 4. 12. 1918. ÚDU AV ČR, v. v. i. odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-4, sv. 1.

Skepsi k průchodnosti komplexního zákona projevili také zástupci Archeologické komise při České akademii věd a umění. Přimlouvali se za stručný rámcový předpis platný pro celou republiku, který by byl v podrobnostech dopracován později.³⁶

Jinou cestu — nečekat na komplexní předpis a namísto toho ochránit urychleně alespoň konkrétní lokalitu — sledovala v tomto období aktivita poslanců Národního shromáždění Jaroslava Marchy a dalších (např. Rudolfa Berana, Františka Udržala) v návrhu na „vydání zákona, jímž přírodní krásy podzemí v Moravském Krasu [...] přebírají se do správy státní“.³⁷

Návrh zákona o vyvlastnění památek předhistorických, historických a uměleckých

Dříve než MŠANO zahájilo výše zmiňovanou anketu, připravilo ještě na konci roku 1918 návrh zákona o vyvlastnění movitých památek předhistorických, historických a uměleckých.³⁸ Předpokládal razantní zásah do vlastnických práv. Zřejmě v ovzduší připravované pozemkové reformy, která znamenala rozsáhlý transfer

■ Poznámky

33 Dopis MŠANO ze dne 20. května 1919 adresovaný Zemskému památkovému úřadu, NA, fond Státní památkové správy, kart. 718, inv. č. 409.

34 Dopis Luboše Jeřábka ze dne 17. 6. 1919, MŠANO, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

35 Jeřábka je vhodné zmínit ještě v souvislosti s prvním legislativním pokusem o ochranu historického jádra Prahy. Mélo se tak stát doplněním (*novellou*) pražského stavebního řádu pro královské hlavní město Prahu z roku 1886, na kterém Jeřábek společně s členy Pražského klubu (předchůdce Klubu Za starou Prahu) spolupracoval a který byl dne 13. února 1896 předložen sněmu Království českého. Viz Ivo Hlobil, Sto let od prvního pokusu o proklamaci zákonné ochrany historické Prahy, *Umění a řemesla* XXXVIII, 1996, č. 2, s. 4–5.

36 Dopis Archeologické komise MŠANO ze dne 10. června 1919, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

37 Tisk pro Zasedání Národního shromáždění československého r. 1918, tisk 74, Návrh Jaroslava Marchy a soudruhů, v Praze 26. 11. 1918.

38 Návrh zákona o vyvlastnění památek předhistorických, historických a uměleckých, nedatováno. Dle dopisu ministerstva financí ze dne 16. 1. 1919 jej MŠANO předložilo 2. 1. 1919. ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

představovala anketa o zásadách chystaného „zákona na ochranu památek všeho druhu (přírodních, předhistorických, historických, uměleckých a lidových)“,³³ iniciovaná a provedená Wirthem. Okruh otázek, ke kterým se měly obeslat spolky a odborné společnosti vyjádřit, sledoval pravděpodobný rozsah připravovaného zákona: všeobecné zásady, památky ve veřejném majetku, památky v soukromém majetku, ochrana rázu měst a vesnic, výkopy a nálezy, sbírky veřejné i soukromé, obchod se starožitnostmi.

Luboš Jeřábek se ve své odpovědi v červnu roku 1919 zabýval především široce koncipova-

vaným záběrem zákona. Označil jej za „nesporně ideální“, připomněl však, že tímto způsobem není upravena ochrana památek v žádném jiném státě a příhodnějším se mu proto zdá respektovat zavedenou praxi a „stávající již útvary veřejné správy“.³⁴ Navrhuje rozdělit ochranu památek nejméně na dvě skupiny: umělecké, historické a předhistorické (archeologické) na jedné straně a památky lidové architektury a přírodní památky včetně „národních parků“ a „lesních rezervací“ na druhé straně. Zákonnou ochranu zmíněných území ostatně Jeřábek již v roce 1911 (neúspěšně) navrhoval.³⁵

3

Obr. 3. Jan Hofman (1883–1945), právník, historik umění, památkář. V roce 1919 publikoval v časopise *Cesta* texty o regulaci vývozu památek a o jejich vyvlastňování. Památník národního písemnictví, fond Jan Hofman, vlastní foto – podobizny.

majetku, počítali jeho tvůrci s vyvlastněním „zpravidla bez náhrady“ movitých památek, které jsou „místně českého původu nebo důležité pro dějiny národa a pro vývoj jeho umění v oblasti československého státu“ a vzniklé do roku 1620.³⁹ Po tomto datu prý „přestává svérázná umělecká kultura samostatného státu“. Wirth přiznává, že zákon „dosud nemá příkladu v cizích státech“, avšak ospravedlňuje jeho potřebnost „socialisací duchovních statků“ a významem pro národní identitu, neboť tyto památky „tvoří vedle archiválií jediný hmotný doklad vši národní kultury“. Morálním ospravedlněním vyvlastnění dle něj je, že majitelé získali tyto památky často dědictvím nebo darem nebo náhodným nálezem, tedy nikoli koupí, „nemajíce k nim osobního vztahu“.⁴⁰

Návrh pochopitelně vzbudil kritiku. Ministerstva, kterým byl zaslán k připomínkování, během ledna 1919 odepsala MŠANO, že požadují bližší vysvětlení na meziministerské poradě (ministerstvo vnitra, ministerstvo obchodu). Ministerstvo zemědělství označilo návrh za „povážlivý zásah do práv soukromých“, který „podlamuje sběratelskou horlivost vůbec“.⁴¹ Ministerstvo pošt a telegrafů se k návrhu postavilo utilitárně a ve vidině snadných akvizic vzneslo žádost o poskytnutí vyvlastněných památek pro sbírky právě zakládaného poštovního

muzea.⁴² Seriózně, avšak kriticky se návrhem zabývalo ministerstvo spravedlnosti, které upozornilo na obecnou úpravu vyvlastnění v § 365 občanského zákoníku, dle něž je vyvlastnění „odnětím aneb obmezením soukromých majetkových práv proti plné náhradě, vyžaduje-li toho dobro státu“. Upírali návrh vlastníkům památek finanční náhradu, „nelze mluvit o vyvlastnění, ale o odnětí“. Přesto návrh zcela nezamítalo, doporučovalo jej však přepracovat.⁴³

Uveřejněním návrhu vyvlastňovacího zákona v časopise *Sběratel* se o něm dozvěděla širší veřejnost. Jaroslav Palliardi, právník, sběratel a amatérský archeolog, na návrh reagoval jménem Moravského archeologického klubu kritikou, a dokonce vlastním návrhem zákona. Z právního pohledu napadl koncept konfiskace, která „odporuje všemi civilisovanými státy v právu soukromém i mezinárodním uznávané zásadě nedotknutelnosti soukromého vlastnictví“.⁴⁴ Za dostačující by pokládal zpřístupnění památek k vědeckým účelům. Z morálního hlediska konstatoval, že sbírky jsou často „životními díly svých autorů, jsou jejich hmotným i duševním vlastnictvím, na něž z důvodů ethických saháno býti nemá“.⁴⁵ Nakonec zpochybnil i kapacitu státu postarat se o všechny známé i v budoucnosti nalezené památky. Ke kritice přiložil vlastní návrh zákona,⁴⁶ který oproti zákonu ministerskému zajišťoval oprávnění k archeologickým výzkumům nejen ministerstvem jmenovaným konzervátorům, ale i autoritám v oboru („těm, kteří badatelskou a literární činností svoji způsobilost osvědčili“). Zamýšlené výzkumy by se musely předem hlásit konzervátorovi, který by mohl v případě hrozícího poškození lokality výzkum zastavit. Soukromé sbírky by byly povoleny, stát by jen dohlížel na jejich řádné spravování. K ochraně sbírek by postačovala povinnost vlastníka zpřístupnit sbírku bezplatně k vědeckým účelům a povinnost nabídnout ji k přednostní koupi státu. V případě nebezpečí jejího poškození mohlo dojít k vyvlastnění sbírky.

V opozici k zájmu vlastníků-sběratelů obhajuje Jan Hofman přibližně v této době z pozice památkáře (s právnickým vzděláním) vyvlastnění památek jako moderní institut. Považuje je za nutnou součást „každého moderního zákona ochranného“ ve jménu „zásady socialisace památek co veřejného statku obecného“.⁴⁷

Dílčí legislativní pokusy

Počáteční nadšení a snaha zajistit včasnou ochranu alespoň dílčí části památek vedla některé instituce nebo jedince k předložení vlastního návrhu zákona. I po opadnutí nadšení tato aktivita pokračovala, zvláště když se ukázalo, jak obtížné je prosazení komplexního zákona.

O vlastní legislativní aktivitu se pokusil v polovině roku 1920 nově založený ústav, Masarykova akademie práce. Stavitel Emil Zimmler, propagátor techniky a pozdější prezident této instituce, navrhl MŠANO zákon o ochraně památek technické práce.⁴⁸ Památkou technické práce měl být „každý předmět, který může v budoucnosti sloužiti významným způsobem za měřítko posouzení rozvoje technické práce a technické kultury čsl. národa“.⁴⁹ Prohlášeno tak mohlo být, jak odůvodnění návrhu zákona výslovně uvádí, například ruchadlo bratranců Veverkových, první lampa Křížíkova, Resselův lodní šroub, ale i popisy, fotografie a plány k těmto „prvotinám československým“. K prohlášení za památku mělo dojít v dohodě s vlastníkem, v případě neshody měl památkový úřad vydat „rozhodnutí o uznání předmětu za památku technické práce“ a zapsat předmět do „soupisu památek“.⁵⁰ Dále návrh předpokládal možnost částečného vyvlastnění za náhradu, povinnost předchozího souhlasu s opravou, změnou stavu nebo přemístěním památky. Vlastník měl povinnost památku na požádání zpřístupnit, na druhou stranu se mu přiznávalo právo na náhradu nepřiměřeně vysokých nákladů spojených s udržováním památky.

■ Poznámky

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Odůvodnění návrhu zákona o vyvlastnění památek předhistorických, historických a uměleckých (nedatováno), ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

⁴¹ Dopis ministerstva zemědělství MŠANO ze dne 13. ledna 1919, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

⁴² Dopis ministerstva pošt a telegrafu MŠANO ze dne 10. ledna 1919, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

⁴³ Dopis ministerstva spravedlnosti MŠANO ze dne 12. ledna 1919, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

⁴⁴ Dopis Moravského archeologického klubu MŠANO ze dne 29. 1. 1919, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

⁴⁵ Ibidem.

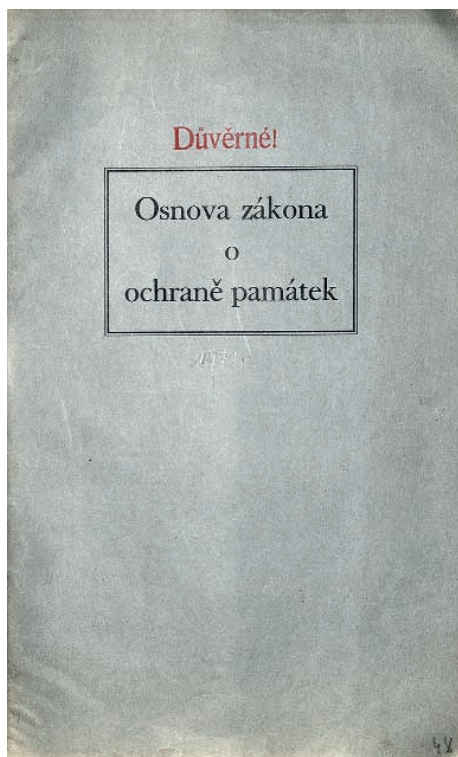
⁴⁶ Návrh Zákona na ochranu památek předhistorických v dopise MŠANO ze dne 29. 1. 1919, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

⁴⁷ Jan Hofman, O vyvlastňování památek, *Cesta* I, 1919, č. 28, s. 767.

⁴⁸ Návrh zákona na ochranu památek technické práce podaný na MŠANO dne 17. 7. 1920, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

⁴⁹ Odůvodnění návrhu zákona, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

⁵⁰ Ibidem.

Obr. 4. Obálka první verze zákona o památkách, 1931. ÚDU AV ČR, v. v. i., odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-167, sv. 4.

Návrh představuje zajímavou alternativu k představám o památkách jako starých věcech. Zimmerler požadoval rozšířit zájem památkové péče i na nové (moderní) lidské výtvo-ry, když upozorňoval, že památkový úřad má „směřovat též k uchování moderních výtvo-ru technické práce, které svou význačností stanou se v budoucnu památníkem kultury naší doby,“ neboť „rychlý rozvoj moderní doby, který, jak možno soudit, bude ještě zrychlen, proměňuje kvapem moderní výtvo-ry v pravé památky v čase velmi krátkém“. V odůvodnění návrhu pak předkladatel již překračuje mez, v rámci níž jsou předměty běžně chápány jako technické památky, a to když požaduje chránit (s odkazem na estetickou hodnotu) i půdorys města ze 13. století, neboť „jsou to největší a nejkrásnější památky v pravdě velkolepé inženýrské práce předků našich v století 13.“⁵¹

Pozdějším příkladem legislativní aktivity mimo MŠANO je postup pražského primátora Karla Baxy (v čele Prahy od roku 1919 do roku 1937) na konci 20. let. Baxa, který kromě funkce primátora zastával dlouhodobě i funkci předsedy československého ústavního soudu (1921–1938), představil začátkem roku 1929 MŠANO svůj vlastní návrh zákona na ochranu stavebních památek.⁵² Hlavním motivem byla očividně snaha zajistit majitelům historických

domů finanční příspěvky při zvýšených požadavcích na jejich obnovu. Památky by podle jeho návrhu mělo prohlašovat MŠANO po odborném stanovisku odborníků nebo k tomu určené komise. Památkou by mohly být nejen budovy, sochy, ale i území (zahrady, parky) nebo památkově hodnotné části budov (pamětní desky, figurální výzdoba průčelí). Předměty prohlášené za památku by se vyznačily v pozemkové knize, kam by se zároveň vložilo i ministerské rozhodnutí o prohlášení. Po prohlášení za památku by její vlastník musel žádat před každou zamýšlenou změnou o povolení MŠANO. Vlastník by dále měl povinnost „néstí náklady obvyklého udržování chráněného předmětu“, ale jen do té míry, aby mu zůstala zachována „obvyklá renta“.⁵³ Vyšší náklady při obnově památky by mu vrátil stát buď daňovou úlevou, nebo přiměřeným příspěvkem.

Wirth za MŠANO odmítl na obsah zasláného návrhu reagovat a odkázal na připravovaný návrh památkového zákona s tím, že se v něm s ochranou stavebních památek počítá.

Také Klub Za starou Prahu naléhal na zákonnou ochranu historického jádra Prahy, především Hradčan a Malé Strany.⁵⁴ Dle něj měl takový zákon obsahovat ustanovení zabráňující znešvařování památek stavebními úpravami, nevhodnými reklamami a výkladci, měl regulovat obnovu památkově hodnotných domů a umožnit nařízení úpravy rušivých domů či ploch.⁵⁵

Koncepce komplexního památkového zákona

Tyto výstupy šly proti myšlence Wirtha a jeho spolupracovníků, propagujících již od počátku komplexní památkový zákon. Idea komplexního zákona zůstávala na osvětovém odboru zachována, jak vyplývá například z konceptů textu pro ministra, zpracovaného Dvořákem a připomínkováného Wirthem v lednu a dubnu 1925. Zákon má být moderní normou, která bude zahrnovat „památky v nejširším toho slova smyslu, tedy nejen památky umělecké a historické, nýbrž i památky přírodní, jakož i aby dále byl ochranou pro dochovaný ráz krajinný a pro přírodní krásy vůbec“.⁵⁶ Dvořák, korigovaný Wirthem, se snažil rozptýlit obavy před nepřiměřenými zásahy do soukromého vlastnictví a odkazuje na nutnost proporcionality mezi účinným opatřením na ochranu památek a omezením vlastnických práv. Zdůrazňuje náročnost úkolu tím, že „výsledek práce není pouhá kompilace, nýbrž samostatný návrh“, a vyzdvihuje dokonce autonomii československé památkové péče, když uvádí, že zákon „se bude značně odlišovat od ideologie západní Evropy a bude zobrazovat cíle, ke kterým došla samostatně praxe památková v zemích československých“.⁵⁷ Zdá se však, že ambicím na provedení komplexního

zákona neodpovídalo zdaleka personální zajištění osvětového odboru, neboť na jeho přípravě pracoval pouze jeden zaměstnanec při běžné agendě, což nemohlo naplnit avizovaný záměr předložit zákon do konce roku 1925. Dvořák předal návrh zákona odborovému přednostovi Wirthovi k doplnění až v roce 1929. Teprve v roce 1931 byl návrh připraven pro připomínkování v odborných kruzích.⁵⁸

Mezitím, při absenci památkového zákona, se osvětový odbor MŠANO pokoušel alespoň posílit autoritu památkových úřadů jinými způsoby. Kromě důležité aktivity při prosazování zájmů památkové péče v legislativních procesech předpisů v souvisejících oblastech iniciovali⁵⁹ Wirth a jeho spolupracovníci v roce 1927 jednání o součinnosti MŠANO v záležitosti ochrany památek s ostatními ministerstvy a orgány státní správy. Šlo především o akceptaci vyjádření památkových úřadů při opravách památkově hodnotných budov ve vlastnictví státu a ve správě zmíněných úřadů. O potřebě vyjednávacích schopností svědčí zápis o meziministerské schůzi ze dne 19. května 1927, na které se zúčastnění měli „dohodnouti o způsobu, který by zaručoval náležitou součinnost památkových úřadů bez zbytečných průtahů [...] v zájmu státního dobra“.⁶⁰

■ Poznámky

⁵¹ Ibidem.

⁵² Dopis Presidia Rady a Magistrátu Hlavního města Prahy ze dne 9. ledna 1929 adresovaný MŠANO, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, W-A-173, sv. 3.

⁵³ Příloha dopisu Presidia Rady a Magistrátu Hlavního města Prahy ze dne 29. února 1929 adresovaného MŠANO, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, W-A-173, sv. 3.

⁵⁴ Dopis Klubu Za Starou Prahu ze dne 24. 6. 1931 MŠANO, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, W-A-173, sv. 3.

⁵⁵ Text uveřejněn i ve Věstníku Klubu, viz: Zákon na ochranu Malé Strany a Hradčan, *Věstník Klubu Za starou Prahu* XV, 1931, č. 1, s. 18.

⁵⁶ Koncept textu ze dne 1. 4. 1925 nadepsaný Informace pro pana ministra (k jednání v parlamentní desítce), ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

⁵⁷ Přepísaný text ze dne 2. 4. 1925 nadepsaný Informace pro pana ministra (k jednání v parlamentní desítce), ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

⁵⁸ Uhlíková (pozn. 2), s. 83–84.

⁵⁹ Například zákon o stavebním ruchu a zabírání budov pro účely veřejné, zákony daňové, zákony katastrální nebo zákon o zrušení svěřenectví. Jan Dvořák (pozn. 7), s. 1635.

⁶⁰ Dle zápisu se zúčastnili zástupci ministerstva pošt a telegrafu, ministerstva financí, Ústředního ředitelství

Vedoucí památkového oddělení Jan Dvořák pokládal za nutné nejprve zdůraznit, že památkové úřady jsou přímými pokračovateli a bezprostředními nástupci orgánů „oně býv. Ústřední komise a jich působení i poměr k ostatním úřadům státním je do dnes upraven nařízením býv. Ministerstva kultu a vyučování ve Vídni z 2. srpna 1911 č. 153 ř. z.“. Wirth, který schůzce předsedal, zformuloval pak základní zásady moderní památkové péče: „Památky je věc živoucí, je to část světa, nás obklopujícího, cenu její neurčuje v jakési stupnici jen stáří“ (zásada rovnosti všech historických období), „snahou musí býti zachovati památku na jejím původním místě“ (zásada zachování památky in situ) a „v původní hmotě“ (preferenci konzervačního přístupu). Následovalo ujištění o vstřícném přístupu: „Ovšem jsme si vědomi, že jde ve většině případů o kompromis. Nechceme celý svět snad udržeti věčně tak, jak byl, bez vývinu.“ Kompromis má však spočívat na vyjádření odborníka památkáře: „Lépe bude vždy dohodnout se o kompromisu, založeném na věcné znalosti odborníka, kterým se určí, lze-li památku zachovat a jak, než provést věc o své újmě a ke škodě památky.“ Zástupce ministerstva financí navrhl předložit seznam památek: „Kdyby památkové úřady předložily úřadům prvé stolice seznam památek, byla by věc velmi zjednodušena.“ Wirth kontroval, že na seznamu památek v Československu se pracuje, zároveň se však snažil jeho význam umenšit tvrzením, že ani v zemích, kde jeho existenci předpokládá zákon, takový seznam realizován nebyl.

„Korunou snah musí býti moderní československý zákon na ochranu památek...“

Absenci památkového zákona kritizovali zástupci odborných kruhů, politici i zájmová občanská uskupení v podstatě po celou dobu existence první republiky. Navazovali tak na situaci z předchozího období. Za všechny dřívější aktivity zmiňme pamětní spis Spolku českých architektů a inženýrů, dovolávající se zákonné ochrany stavebních památek už v roce 1873.⁶¹ Jedním z dokladů organizovaného zájmu na systematické ochraně památek byl „sjezd muzejních spolků a muzeí a přátel vlastivědy československé“ organizovaný Společností přátel starožitností českých v roce 1898 v Kutné Hoře. Karel Václav Adámek, poslanec říšské rady, tehdy prosazoval v následné rezoluci, „aby veškeré otázky tohoto oboru kulturní činnosti příslušely zákonodárství zemskému“.⁶² Zákonná úprava měla obsahovat zákaz vývozu památek do ciziny, ochranu památek stavebních, předkupní právo, možnost vyvlastnění památek, úpravu stavebního řádu a úpravu muzejnictví.

Důvody pro nespokojenost s absencí památkového zákona za první republiky spočívaly ve třech bodech: právním, organizačně-právním a symbolicko-reprezentativním. Z právního hlediska byl památkový zákon považován za účinný donucovací nástroj sloužící k ochraně památek. Z organizačně-právního hlediska bylo třeba právně zajistit pozici památkových úřadů v systému státní správy. Třetí z důvodů poukazyval na povinnost potvrdit přijetím památkového zákona deklarovanou kulturní pokrokovost československého státu.

Právním aspektem významu památkového zákona argumentoval (citací Wirthových slov z roku 1924) například Fridolín Macháček v Národních listech: „nejúčinnějším podkladem vši ochrany památek může býti teprve cílevědomé, široce rozvětvené zákonodárství [...] a korunou snah musí býti moderní čl. zákon na ochranu památek.“⁶³

Na vratké postavení památkových úřadů kvůli absenci zákonné normy⁶⁴ upozorňoval později v roce 1931 přednosta Státního památkového úřadu pro Čechy: „od té doby, kdy veřejnost si uvědomila a přesvědčila se o tom, že státní organizace ochrany památek není podložena zákonem, se jeho činnost setkává s neúspěchem.“⁶⁵

O morální povinnosti pokrokového státu přimnout památkový zákon mluvil v poslanecké sněmovně národní demokrat František Lukavský: „Všude v kulturním světě mají dnes pro tuto ochranu zvláštní zákony, jedině u nás ne. [...] Musíme si zde velmi popláti, abychom tu nestáli v kulturní Evropě jako jediný již stát, který se nestará zákonnou cestou o své památky.“⁶⁶

V obdobném duchu si v roce 1922 poslanec Karel Stejskal v poslanecké sněmovně stěžoval, že „největší vadou jest ta okolnost, že postrádáme řádného zákona na ochranu památek, ač bylo již dosti času k tomu, aby byl na povolaných místech vypracován a sněmovně předložen. [...] Od roku 1919 byl slibován zákon na ochranu památek, ale nebyl předložen až dodnes“. Stejskal se dokonce, jak sám uváděl, pokusil (ovšem bezúspěšně) podat vlastní návrh zákona „na podkladě odborné bohaté literatury a zákonů cizích států“.⁶⁷

I Státní regulační komise pro hlavní město Praha se dopisem ze dne 18. března 1930 přimlouvala o vydání zákona na ochranu památek včetně přírodních, neboť regulační plán nemůže být plnohodnotnou náhradou památkového zákona: „bez vydání speciálního zákona památkového chránícího jak památky stavební tak i přírodní nelze zaručiti bezpečné zachování stavu, jenž z dob minulých se nám zachoval.“⁶⁸

Z politické sféry následovala rezoluce Národního shromáždění požadující urychlené

zpracování zákona na ochranu přírodních památek z 3. 12. 1931,⁶⁹ s velkým ohlasem mezi přírodovědeckými zájmovými společnostmi.

Zůstává však otázkou, do jaké míry byla tato prohlášení vážně míněnou snahou podpořit ochranu památek, nebo jen proklamací oponentních politiků kritizujících práci MŠANO. Zdá se, že snažení Wirtha a jeho kolegů nemělo v politickém prostředí žádnou výraznou oporu, ve sledovaném období je nepodpořila žádná významnější politická osobnost. Například zásadní politická a morální autorita první republiky, prezident Tomáš G. Masaryk, se v otázce zákonné regulace ochrany památek (pomineme-li jeho mecenášskou podporu archeologických výzkumů) nijak neangažovala,

■ Poznámky

státních lesů a statků, ministerstva vnitra, ministerstva zemědělství, ministerstva železnic, ministerstva veřejných prací a ministerstva obrany. Zápis o společné meziministerské poradě konané dne 19. května 1927, nedatováno, NA, fond Ministerstva školství, kart. 3127, inv. č. 1740.

⁶¹ Jakub Pavel, Max Dvořák – ochrance památek, *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok X*, 1973, s. 269.

⁶² Karel Václav Adámek, O vlastivědné činnosti v zemích koruny české, *Časopis společnosti přátel starožitností českých VI*, 1898, č. 2, s. 126.

⁶³ Fridolín Macháček, Zákon o ochraně památek, *Národní listy LXIX*, 1929, č. 188, 11. 7., s. 1.

⁶⁴ Svoje pravomoci opíraly o císařská nařízení a dopis revolučního Národního výboru z 5. prosince 1918. Podrobně Petr Štoncner, Příspěvky k dějinám památkové péče v letech 1918–1938, část 2. – organizační vývoj jednotlivých památkových úřadů, *Zprávy památkové péče LXIV*, 2004, s. 539–545.

⁶⁵ Vyjádření k osnově zákona o památkách ze dne 12. 10. 1931, Státní památkový úřad pro Čechy v Praze, NA, fond Ministerstva školství, kart. 3127, inv. č. 1740.

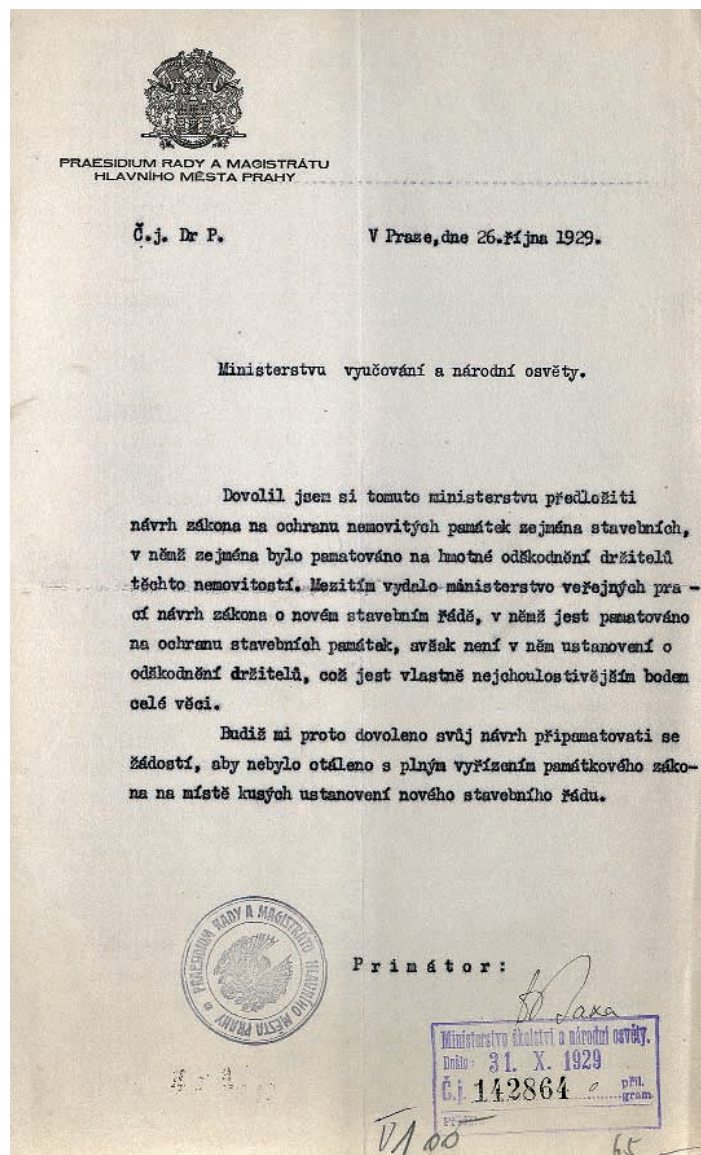
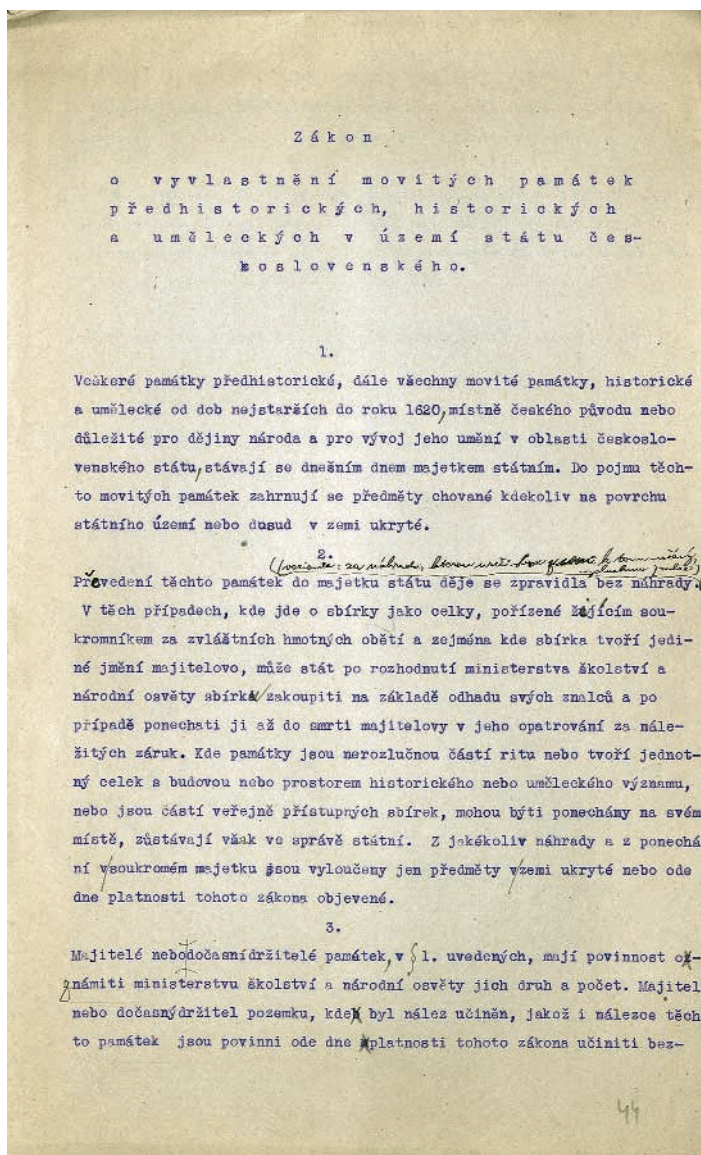
⁶⁶ Digitální knihovna, NS RČS 1925–1929, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 109. schůze, 29. listopadu 1927. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/109schuz/s109005.htm>, vyhledáno 20. 7. 2018.

⁶⁷ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 173. schůze, 24. listopadu 1922. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/173schuz/s173004.htm>, vyhledáno 20. 7. 2018.

⁶⁸ Dopis Státní regulační komise ze dne 18. 3. 1930 adresovaný MŠANO, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

⁶⁹ Rezoluce přijatá na 154. schůzi Poslanecké sněmovny Národního shromáždění dne 3. 12. 1931. MŠANO sděluje, že zákon o ochraně přírody je podstatnou částí všeobecného zákona o ochraně památek, jehož návrh je právě v připomínkovém řízení odborníků a bude směřovat do meziministerského řízení. Koncept odpovědi MŠANO Předsednictvu ministerské rady, 11. 1. 1932, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

Obr. 5. Návrh zákona o vyvlastnění movitých památek předhistorických, historických a uměleckých, leden 1919. ÚDU AV ČR, v. v. i., odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

Obr. 6. Primátor Prahy Karel Baxa (1862–1938), předkládá Ministerstvu vyučování a národní osvěty vlastní návrh zákona na ochranu stavebních památek, 26. 10. 1929. ÚDU AV ČR, v. v. i., odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. W-A-173, sv. 3.

Masarykův vztah k tehdejší ochraně památek tak zůstává nezodpovězenou otázkou.⁷⁰

Nezájem politické reprezentace o ochranu památek dokládá i absence systematické subvenční politiky vůči vlastníkům památek. Dle zjištění Petra Štoncnera⁷¹ a Marka Krejčího⁷² zde stát, zvláště po druhé polovině 20. let, zcela rezignoval na roli finančních příspěvků jako významného motivačního nástroje v péči o památky.

První verze návrhu zákona

Upřímnou snahu o nápravu věci však nelze upřít plzeňskému muzejníkovi Fridolínu Macháčkovi. Jeho stížnosti na absenci zákona se dostalo velké pozornosti – článek s názvem Zákon o ochraně památek, vycházející z jeho dřívější přednášky v plzeňské Osvětové besedě, uveřejnily 11. července 1929 na první stránce Národní listy. Macháček pokládal památkový zákon za důležitý nástroj při praktickém prosazování ochrany památek a energicky odmítal názory, že více než právní předpis zmůže osvětová činnost, „mravní výchova, propagace“.⁷³ Kritiku směřoval na oddělení ochrany památek MŠANO a snad byla přímou reakcí na dopis Zdeňka Wirtha ze dne 26. 6. 1929, ve kterém Wirth Macháčkovi odpovídal na již dříve zaslanou rezoluci požadující brzké předložení zákona na ochranu památek právě s odkazem na sílu osvětového působení: „Ještě pronikavěji než zákon na ochranu památek, který bude již

v dohledné době předložen k ústavnímu projednání a schválení, může působiti cílevědomá výchova osvětových pracovníků, kteří pojmu do oblasti svého vlivu také památky všeho druhu.“⁷⁴

■ Poznámky

⁷⁰ Více nenapoví ani Wirthův korektní nekrolog. Viz Zdeněk Wirth, Osvoboditel T. G. Masaryk, *Zprávy památkové péče* I, 1937, č. 8, s. 1.

⁷¹ Petr Štoncner, Příspěvek k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918–1938. Část 5. – státní subvence na opravy památek, *Zprávy památkové péče* LXV, 1995, č. 1, str. 55–60.

⁷² Marek Krejčí, Poznámky k vývoji financování obnovy památek, *Zprávy památkové péče* LXV, 1995, č. 7, s. 295–267.

⁷³ Macháček (pozn. 63), s. 1.

⁷⁴ Dopis Z. Wirtha ze dne 26. 6. 1929, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, karton W-A-173, sv. 3.

Wirthova nedůvěra ve zlepšení možnosti ochrany památek prostřednictvím památkového zákona je již známa. Kristina Uhlíková připomněla názorový spor v této věci mezi Wirthem a členy Klubu, tak jak se projevil při jednání domácí rady Klubu Za starou Prahu.⁷⁵ S obdobnou otevřeností se Wirth svěřuje v roce 1931 v dopise adresovaném (pravděpodobně) Státnímu památkovému úřadu v Praze, když jej zpravuje o vyhotovení první verze památkového zákona: „*Přes to se bojím, že při projednávání zejména parlamentním bude návrh deformován vlivem soukromých intervencí stran i jednotlivců. Jiná otázka je, že zákon uloží Vašemu úřadu tolik úkolů, že sotva na ně stačíte.*“⁷⁶

Výsledkem dosavadního snažení o komplexní památkový zákon byla v roce 1931 dokončená první verze návrhu zákona o památkách (do konce první republiky jich následovalo dalších šest). V paragrafu 2 obsahovala definici památky v souladu s konceptem širokého vymezení tohoto pojmu: „*Památky podle tohoto zákona jsou výtvoři buď přírody, buď lidské ruky, nebo pomyslné výtvoři lidského ducha, pokud mají obecnou hodnotu kulturní (dějinnou, uměleckou, vědeckou apod.) a pokud jich zachování je ve veřejném zájmu, památkou se rozumí také skupina nebo soubor takových výtvorů.*“⁷⁷ Památky „*značně vědecké nebo umělecké hodnoty*“ se měly rozhodnutím památkového úřadu stát po zápisu do veřejně přístupného „*rejstříku památek*“ „*zapsanými památkami*“. Zatímco vlastníci všech památek měli obecnou povinnost „*v mezích řádného hospodaření pečovat o památku tak, aby účelu péče o památku bylo dosaženo*“, pouze vlastníci zapsaných památek podléhali povinnosti před zamýšlenou opravou, změnou, obnovou nebo zničením památky požádat o souhlas památkový úřad. Vysvětlena byla i „*péče o památku*“ – zahrnovala jejich průzkum, ochranu, regulaci vývozu, propagaci a zpřístupnění. Vylastnění se nevztahovalo na liturgické předměty a „*památky rodinné*“. Návrh obsahoval ustanovení o vykopávkách a upravoval pravidla o vývozu památek. Organizačně předpokládal zřízení památkových úřadů v Praze, Brně, Bratislavě a Užhorodu.

Návrh zákona měl odstranit tehdejší výše zmíněné nedostatky ochrany památek (právně zajistit činnost památkových úřadů, stanovit povinnosti vlastníkům a být symbolem národní kulturní pokrokovosti), kromě toho však měl konečně kodifikovat samotný pojem státem chráněné památky. V souladu s dlouhodobým záměrem Wirtha a jeho spolupracovníků byl vymezen dostatečně široce, pokud jde o druhy památek (dnešní terminologií památky přírodní, kulturní, hmotné i nehmotné), s výslovnou výjimkou památek písemných, se kte-

rými se ještě na počátku 20. let v komplexním zákoně počítalo.⁷⁸ Také časový rozsah zůstal široký, bez omezujícího kritéria určitého stáří památky. Významné bylo rozlišení památek „obyčejných“, tedy na věci jako nositele „*obecné kulturní hodnoty*“, na jejichž zachování je veřejný zájem, a na památky „*značně vědecké nebo umělecké hodnoty*“. Tento princip byl zachován i v dalších verzích návrhu zákona a lze jej vnímat jako kompromis mezi dvěma různými právními konstrukty: v prvním případě lze za státem chráněnou památku považovat předmět s poznanou památkovou hodnotou (bez potřeby jeho prohlašování státní autoritou za památku), v druhém případě se zákonná ochrana vztahuje pouze na ty předměty, které stát prostřednictvím některého státního orgánu za památky prohlásil. Zvolený „kompromisní“ model se fakticky podobal druhému ze způsobů (zásadní regulace se týkala pouze státem prohlášených památek), přitom však zároveň deklaroval, že pojem památka se vztahuje na daleko širší skupinu předmětů, požívající také jistý způsob ochrany. Tento model zůstal zachován i v pozdějších verzích návrhů zákona do vzniku protektorátu.

Předložením první verze návrhu zákona o památkách k připomínkám ministerstvům i odborným institucím začal formalizovaný legislativní proces, ve kterém MŠANO zpracovalo a předložilo ještě několik dalších návrhů zákona. K projednání do poslanecké sněmovny se však žádná z těchto verzí nedostala.

Závěr

Jedna z otázek, které se při pohledu na snahy o přijetí památkového zákona za první republiky nabízejí, je pojmenování důvodů, proč tento právní předpis nebyl v uvedeném období přijat. S odkazem na výše uvedený text lze důvody nepřijetí památkového zákona shrnout takto: slabá politická podpora, nedostatečná personální kapacita MŠANO, neochota politiků akceptovat zásahy do vlastnického práva, důsledné trvání Wirtha a jeho spolupracovníků na komplexním předpisu s širokým vymezením pojmu památky.

Jak naznačeno výše, situaci reflektovala již tehdejší doba, a to buď jako selhání práce MŠANO (či konkrétně Wirtha), nebo jako nezájem politické reprezentace. Po 2. světové válce, v souvislosti s přijetím památkového zákona v roce 1958 byla dosavadní absence památkového zákona jednoznačně vysvětlována jako důkaz neschopnosti kapitalistického státu postarat se o národní kulturní dědictví. Z dnešního pohledu, po zkušenostech s dalšími památkovými legislativními počiny v 50. (zákon o kulturních památkách, 1958) a 80. letech (zákon o státní památkové péči, 1987), aktuálně pak

po listopadu 1989 až v podstatě do současnosti, se nabízí zjištění, že časová náročnost legislativních příprav je v tomto ohledu pro českou památkovou péči charakteristická. V podmínkách demokratického hledání konsensu je dlouhá doba legislativního procesu zvlášť zřetelná.⁷⁹

Zdůraznit je třeba i zjištění, jak odlišné představy o obsahu pojmu *památka* panovaly mezi zpracovateli zákona a poučenou či laickou veřejností. Wirthem propagovaný široký význam tohoto pojmu vycházel z myšlenek Aloise Riegla, na kterého se ostatně Wirth ve svých textech soustavně odvolával, zároveň však v něm můžeme vidět důsledek organizačního ustanovení osvětového odboru MŠANO, které, jak již bylo zmíněno, soustřeďovalo pravomoci napříč různými kategoriemi památek.

■ Poznámky

75 Kristina Uhlíková, Klub Za starou Prahu – koordinátor památkové péče meziválečného Československa, *Věstník Klubu Za starou Prahu* XXXIX, 2009, č. 1, s. 17–19. Zde odkaz na zápis z jednání domácí rady Klubu Za starou Prahu, 11. 1. 1928, Archiv Klubu Za starou Prahu.

76 Dopis MŠANO ze dne 15. 5. 1931 bez potvrzení o odeslání, NA, fond Státní památkové správy, kart. 718, inv. č. 409.

77 V Příručce Školské a osvětové správy vydané o tři roky později je téměř identická definice památky. Památkou je: „*buď movitý či nemovitý předmět (nebo také skupina či soubor takových předmětů), vytvořený lidskou rukou nebo přírodou, buď pomyslný výtvor lidského ducha, a pokud tyto předměty či výtvoři mají význam dějinný, umělecký, vědecký nebo kulturní vůbec a pokud jejich zachování je ve veřejném zájmu. Ovšem lze pod pojem památka zahrnout i celé nějaké území, které má tyto charakteristické známky (lokalita, území chráněné).*“ Dvořák (pozn. 7), s. 1613.

78 Bedřich Mendl, Zákonitá úprava ochrany písemných památek, *Věstník ministerstva školství a národní osvěty, část informační* III., 1921, č. 17–18, s. 1–14. Mendl navrhol považovat za památky všechny písemné dokumenty do roku 1600 nebo 1650, mladší písemnosti měly být za památky prohlašovány po posouzení jejich umělecké nebo historické hodnoty.

79 Naopak poměrně rychle bylo za Protektorátu Čechy a Morava přijato (obsahem však využilo práci MŠANO za první republiky) vládní nařízení č. 274/1941 Sb., o archeologických památkách, ze dne 12. 6. 1941.